

Wetenschap en democratie

*Rede uitgesproken door Geert ten Dam, voorzitter
Collegevoorzitter UvA, tijdens de Opening
Academisch Jaar 2022-2023 op maandag 5
september 2022.*

Beste collega's en studenten, beste aanwezigen,

Welkom iedereen!

En een speciaal welkom voor Peter Paul Verbeek, die vanaf 1 oktober onze nieuwe rector magnificus is. Wat fijn dat je al bij deze opening bent! Wij kijken uit naar je komst naar de UvA.

Wat fijn dat jullie er allemaal zijn; hopelijk goed uitgerust na de vakantie. Het thema van deze opening van ons academisch jaar is Wetenschap en democratie. Hoe kunnen we als universiteit bijdragen aan een veerkrachtige democratische samenleving?

Democratie is geen vanzelfsprekendheid. De internationale rechtsorde en onze democratische waarden staan onder druk. Internationaal mede door de Russische inval in Oekraïne. In Nederland door groeiende ongelijkheid, desinformatie en wantrouwen. Het vertrouwen van Nederlandse burgers in de democratie was decennialang hoog, maar kreeg een forse knauw in 2021, door de toeslagenaffaire en de lange kabinetsformatie.^[1] De 'kloof' tussen politiek en burger is sindsdien een thema dat overal opduikt. De tweede coronagolf, en ook recente crises – inflatie, stikstof, wonen – hebben het wantrouwen verder aangewakkerd. Kim Putters, voormalig directeur van het SCP, stelt het scherp. Kort samengevat: Burgers vertrouwen de overheid steeds minder, omdat de overheid te weinig vertrouwen heeft in burgers en zich geen rekenschap geeft van verschillen tussen burgers in perceptie, motieven en draagkracht.^[2] Dit ondermijnt de democratie.

Toch gaat democratie niet alleen over de relatie tussen burgers en de overheid. Een veerkrachtige democratie gaat ook over de relatie tussen burgers onderling. En over op eigen wijze kunnen en mogen deelnemen aan het sociale leven, over meebepalen, over anderen daarvoor eveneens de ruimte geven. Zonder maatschappelijk en politiek burgerschap is er geen sterke democratie. Uit internationaal vergelijkend onderzoek – de ICCS studie^[3] die vanuit de Onderwijswetenschappen van de UvA wordt gecoördineerd – blijkt onder meer dat Nederlandse jongeren op deze punten lager scoren dan hun leeftijdgenoten in het buitenland.^[4] Dat is belangrijk, omdat burgerschap en opvattingen over democratie zich vormen gedurende de adolescentie. Daarna blijven die opvattingen redelijk stabiel.^[5]

Misschien denkt u: die lage score van onze jongeren op aspecten van burgerschap, daar merk ik niets van, hier op de universiteit. Dat kan kloppen. Er bestaat namelijk een stevig verschil tussen onderwijsniveaus in dit opzicht. Leerlingen van het vwo steunen democratische waarden sterker dan vmbo'ers. Ze hebben ook meer vertrouwen in de eigen burgerschapsvaardigheden dan praktisch opgeleiden en ze vinden maatschappelijke en politieke participatie belangrijker. Dit verschil is in Nederland ook nog eens groter dan in andere landen.^[6]

Alles bij elkaar is er een reëel gevaar dat waarden als vrijheid, gelijkheid, onderling vertrouwen, participatie, betrouwbaarheid (van informatie bijvoorbeeld) worden uitgehold. En dat vormt een bedreiging voor onze democratie.

Kan de UvA daar iets aan doen? Moet de UvA daar iets aan doen?

Wat mij betreft is het antwoord daarop zonder meer

‘ja’. We kunnen op vier manieren bijdragen aan een veerkrachtige, democratische samenleving. In de eerste plaats, en dit doen we al volop, door onderzoek te doen naar de mechanismen die democratie bevorderen of ondermijnen. In de tweede plaats door meer aandacht te schenken aan academisch burgerschap in onze opleidingen. In de derde plaats door ons te laten horen in het maatschappelijk debat, zeker daar waar de democratie ondermijnd wordt. In de vierde plaats denk ik dat we de democratie steunen door een academisch huis te bieden aan studenten en wetenschappers uit conflictgebieden.

Ik loop de vier punten met u langs.

De eerste is: onderzoek doen naar democratie. Met name bij politicologie is er een rijke traditie op dit gebied. Denk aan het werk van Sarah de Lange over populisme en dat van Tom van der Meer over het vertrouwen van burgers in de politiek en over politieke representatie. Wie zitten aan tafel, naar wie wordt geluisterd?

Ander onderzoek richt zich bijvoorbeeld op de relatie tussen artificial intelligence en de democratische functie van de media, met als doel de betrouwbaarheid van informatie te vergroten. Dit gebeurt bijvoorbeeld in het vorig jaar gestarte ELSA lab, een samenwerkingsverband tussen de UvA, de Hogeschool van Amsterdam en het Centrum Wiskunde en Informatica. Claes de Vreese, universiteitshoogleraar en een van de drijvende krachten achter het ELSA lab, zal hier straks meer over vertellen.

Weer andere voorbeelden van onderzoek gaan over de leefbaarheid van en sociale cohesie in buurten. Hoe ervaren burgers democratie in hun alledaagse leven – en hoe kunnen we hun betrokkenheid versterken. Mensen moeten, ongeacht hun achtergrond, het vertrouwen hebben dat ze erbij horen en ertoe doen.

Ik zou nog veel meer voorbeelden kunnen noemen van UvA-onderzoek dat bijdraagt aan een veerkrachtige democratie – van onderzoek naar AI-modellen die niet-discrimineren tot onderzoek

naar effectieve burgerschapsvorming in het voortgezet onderwijs. Ik denk dat we het op dit punt goed doen.

Dat brengt mij op de tweede bijdrage die wij als universiteit kunnen leveren aan een veerkrachtige democratie. We kunnen academisch burgerschap een stevige plek geven in elke opleiding. Dit is als expliciete doelstelling wel opgenomen in het honoursprogramma, maar niet op die manier in andere opleidingen. Dat moet beter, vind ik.

Academisch burgerschap is belangrijk voor al onze studenten. En dan niet als extraatje, als bonus bij een opleiding. Ik beschouw het als onze kernopdracht dat we studenten opleiden die met wetenschappelijke bagage kunnen en willen bijdragen aan de gemeenschap. Die in staat zijn democratische waarden te steunen en uit te dragen. Daarbij hoort ook dat ze oog hebben voor context, complexiteit en sociale rechtvaardigheid. En zich bewust zijn van de waarden en gewoontes van hun discipline. Een goed ontwikkelde morele antenne is nodig om nieuwe wegen in te slaan, gebruikmakend van de eigen vakkennis, maar ook van die van anderen. Daarbij moeten ze zich laten uitdagen door andersdenkenden – ook door mensen buiten de eigen kring. Onze studenten moeten kunnen samenwerken met hbo’ers en met mbo’ers, omdat dat innovatie aanjaagt en het sociale cement in onze samenleving versterkt.

Aansluitend daarop is het belangrijk dat studenten meer kunnen doen aan ‘community service learning’. Dat wil zeggen dat ze in projecten waarvan de gemeenschap profiteert, kennis en vaardigheden opdoen. Community service learning brengt mensen van verschillende achtergronden bij elkaar om van elkaar te leren. Een mooi voorbeeld is het community project Zeeburgia AUC Schoolcoaches in Amsterdam-Oost, de wijk waarin ik woon. Studenten van het Amsterdam University College verzorgen gratis huiswerkbegeleiding voor jeugdige voetballers van Zeeburgia. Deze niet-commerciële huiswerkbegeleiding gaat de groeiende onderwijskloof aangejaagd door privaat onderwijsaanbod tegen. Tegelijkertijd brengt het universitaire studenten in contact met werelden die ze

vaak niet kennen: die van de voetballers en hun ouders waarin velen een laag inkomen en geen vermogen hebben. Tekenend voor de zingeving die studenten ervaren, is dat velen de huiswerkbegeleiding als vrijwilliger continueren nadat de benodigde studiepunten zijn behaald. Een ander prachtig voorbeeld is het community service learning project op Curaçao. Het is opgezet door Pepijn van Neerijnen en Koert van Buiren van de Faculteit Economie en Bedrijfskunde. Studenten voeren opdrachten uit van lokale bedrijven in een cross-culturele setting. Voor alle partijen een win-win situatie.

Community service learning is een van de ambities uit ons jongste instellingsplan. Inmiddels ligt er een mooi rapport met aanbevelingen om het in praktijk te brengen.^[7] Een werkgroep is met de implementatie gestart. De belangrijkste opdracht is om community services in te bedden in de opleidingsprogramma's, zodat er ruimte is voor inhoudelijke discussie en reflectie op de ervaringen. Alleen dan, zo weten we uit verschillende studies, wordt het beoogde leereffect voor studenten bereikt. ^[8]

Overigens is er nog een ander effect bekend van community service learning: het vergroot de betrokkenheid van studenten bij hun opleiding. Mark Deuze, hoogleraar mediastudies aan onze universiteit, gaat in zijn key-note onder meer in op de vraag hoe we studenten meer kunnen betrekken bij de vormgeving van het onderwijs. Bijdragen aan de gemeenschap en betrokkenheid tonen bij je opleiding: het zijn belangrijke elementen van academisch burgerschap.

Beste aanwezigen,

De UvA kan dus bijdragen aan een veerkrachtige democratie door onderzoek te doen en door academisch burgerschap een vaste plek te geven in de opleidingen. De derde manier om bij te dragen aan de democratie is dat we pal staan voor een aantal fundamentele waarden en ons daarover uitspreken.

De aanval van Poetin op Oekraïne doet in dit opzicht

een extra appel op ons – dat gevoel leeft sterk binnen de UvA. We mogen ons niet stil houden als de democratie, op welke manier dan ook, wordt bedreigd. Als universiteit is ons wapen wetenschappelijk engagement. In ons instellingsplan staat dat we betrokken zijn en onafhankelijk. We kunnen en moeten ons uitspreken vóór vrijheid, gelijkheid, betrouwbare informatie. Dat betekent dus ook dat we het debat opzoeken over kansenongelijkheid, sociale onrechtvaardigheid en uitsluiting. Een mooi voorbeeld hiervan is UvA-medewerker en stadsgeograaf Cody Hochstenbach, die op basis van jarenlang onderzoek blijft agenderen wat de oorzaken zijn van de wooncrisis in ons land – en zeker in een stad als Amsterdam.

Wetenschappers moeten dan ook tijd en waardering krijgen om zich met open vizier te kunnen uitspreken. Helaas gaat dit regelmatig gepaard met hatelijke reacties, scheldpartijen, intimidatie of bedreiging. Hiervoor is gelukkig steeds meer aandacht, ook van het ministerie van OCW en van de KNAW. Wetenschappers verdienen alle steun als ze dat soort drek over zich heen krijgen. UvA-medewerkers van Persvoorlichting, Juridische Zaken en Integrale Veiligheid staan klaar om ze te helpen, bijvoorbeeld bij aangifte doen, monitoring van sociale media of eventuele juridische stappen. Onlangs is ook de UvA brochure Wetenschappers in de (sociale) media verschenen, met meer dan 100 praktische tips.^[9]

Ons uitspreken is dus onze derde bijdrage aan een veerkrachtige democratie. De laatste en vierde bijdrage daaraan, is dat we een academisch huis bieden aan uit conflictgebieden gevluchte studenten en wetenschappers. De steun die we voor Oekraïense studenten hebben georganiseerd, gaan we verbreden en verduurzamen. Zo kunnen ook andere vluchtelingen profiteren van de ervaringen die we het afgelopen jaar hebben opgedaan. Denk aan gastaccounts, al dan niet samen met fysieke studieplekken voor gevluchte studenten, zodat ze zich kunnen blijven ontwikkelen. Dat geeft hen hoop. Denk ook aan werkbemiddeling voor gevluchte wetenschappers. We moeten toch in staat zijn om hun

capaciteiten te matchen met kennisinstellingen in de regio waarin ze zich vestigen. Enkelen kunnen we een plek bieden en begeleiden binnen de UvA, mede dankzij de inzet van UCLO, het overlegorgaan tussen de lokale vertegenwoordigers van de vakbonden en het College van Bestuur.

Beste collega's en studenten, beste aanwezigen,

Ik vroeg aan het begin of de UvA iets kan en moet doen om onze democratie te beschermen en te versterken. Ik heb duidelijk gemaakt dat we iets kunnen doen. Tot slot wil ik nog eens benadrukken dat we ook iets móeten doen.

Als vrijheid en rechtvaardigheid onder druk staan, als onderling wantrouwen en ongelijkheid toenemen, en als participatie en burgerschap tanende zijn, kunnen wij niet gelaten toekijken. We zijn niet alleen maar observanten van een maatschappelijk fenomeen. Wij kunnen niet pretenderen een maatschappelijk betrokken organisatie te zijn en tegelijkertijd stil blijven zitten als fundamentele waarden in het geding zijn. We moeten dus onze verantwoordelijkheid nemen voor een goed functionerend en veerkrachtig democratisch stelsel.

Dat is onze maatschappelijke opdracht, het past bij ons, het past bij de UvA. We laten ons graag voorstaan op onze betrokkenheid. Ik vraag u: neem daadwerkelijk uw verantwoordelijkheid voor een veerkrachtig democratisch stelsel. Waar mogelijk en passend via uw onderzoek, maar in ieder geval door aandacht te schenken aan academisch burgerschap in uw opleiding, door u uit te spreken in maatschappelijke debatten die raken aan uw expertise, en door vluchtelingen te steunen. En laat het ons weten als wij als college en decanen kunnen helpen.

Ik wens u een inspirerend academisch jaar toe!

[1] Ridder, J. den, Vermeij, L., Maslowski, R., & van 't Hul, J. (2022). *Burgerperspectieven 2021* | 4. Den Haag: SCP.

[2] Putters, K. (2022). *Het einde van de BV Nederland. Over de noodzaak van een verhaal voor onze samenleving*. Amsterdam: Prometheus.

[3] International Civic and Citizenship Education Study

[4] Munniksma, A., Dijkstra, A.B., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs. Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

[5] Shehata, A., & Amnā, E. (2017). The development of political interest among adolescents: A communication mediation approach using five waves of panel data. *Communication Research*, 1, 1–23; Russo, S., & Stattin, H. (2017). Stability and Change in Youths' Political Interest. *Social Indicators Research*, 132, 643–658.

[6] Munniksma e.a. (2017).

[7] *Maak werk van maatschappelijke betrokkenheid van studenten: een wederzijds belang*. Advies van de werkgroep Maatschappelijke Studentbetrokkenheid.

[8] Tijsma, G. et al (2020). Becoming productive 21st century citizens: A systematic review uncovering design principles for integrating community service learning into higher education courses. *Educational Research*, 62, 390-413; Van Goethem, A., Van Hoof, A., Orobio de Castro, B., Van Aken, M., & Hart, D. (2014). The role of reflection in the effects of community service on adolescent development: A meta-analysis. *Child Development*, 85, 2114-2130.

[9] Universiteit van Amsterdam (2022). *Wetenschappers in de (sociale) media. Meer dan 100 praktische tips*. Amsterdam: UvA.